

כ ת ב י פ ר ל

יוסף פרל, יידישע כתבים, עפ"י כ"י שנמצא ע"י ישראל ויינלד במספרית פרל בטורנופול, הוצאת הסק-ציה הפילולוגית של "איוו"א", וילנה (1937)

יוסף פרל ידוע בתולדות הספרות העברית החדשה כ"שר" ההשכלה העברית בגליציה. הוא לא הגיע ארץ עם לקטוליהם של האריות בחברות המשכילים במדינתו, כגון ר' נתן קרוכמל ור' שלמה יהודה רפ"פורט, שהניחו בתהילת המאה ה"ט את היסודות לחקירה המדעית של היהדות וזכו לפרסום רב בכל תפוצות ישראל. אולם אף השפעתו של פרל לא הצטמצמה בגבולות מדינתו בלבד. פרל הקים בשנת 1813 את בית הספר הראשון לילדי ישראל בגליציה הראוי לשם זה (בתי הספר שנוסדו ע"י הרץ הומברג נחשבו בעיני יהודי גליציה כגזירת הרשות האוסטרית ולא הצליחו להחזיק מעמד). בכוח חושו המעשי ועמדתו הנכבדה בחברה עלה בידו לקרב רבים מבני דורו לרעיון ההשכלה. בית הספר של פרל בטורנופול שימש דוגמא לבתי אולפנא מסוג זה שנוסדו על ידי ראשוני המשכילים ברוסיה. בשנת 1809—1815, שבהן הניח פרל את היסוד לבית הספר שלו, היה סחונ טרנופול כפוף לשלטון רוסיה. גם לאחר שהחזרה העיר לאוסטריה היו קיימים קשרים אמיצים בין מרכזי ההשכלה בברודי ובטרנופול ובין ראשוני המשכילים בדרום רוסיה. ר' יצחק בר לוינזון, "המנדלסון הררי סי", נמצא שנים אחדות בסחיצתו של יוסף פרל ואף לאחר שובו לרוסיה שמרו על הילוף מכתבים תמיד. פרל טיפל גם בהוצאת חיבורו של לוינזון "דברי צדיקים" והוסיף עליו שלושה מכתבים משלו (וכבר זה שימש יסוד לדעה המוטעית שדיב"ל הוא המחבר האמיתי של "בוזן צדיק" או "מגלה טמירין").

את מקומו בתולדות הספרות העברית קנה לו פרל על ידי חיבורו "מגלה טמירין", שהוא סטירה חריפה על החסידות, מעין "אגרות אנשי אופל" בזמן ההומניסטיים בתחילת המאה ה"ט. בסטירה זו חיסה בכשרון אמנותי להפליא את הסגנון העברי המשובש של הספרות התימית, עד שרבים מכני דורו לא עמדו לכתחילה על הכוונה הסטירית של הספר והשכו שהמחבר הוא חסיד כשר דבוק ב"אמונת חכמים". מבחינה ספרותית נודעת הסיבות מיוחדת ל"מגלה טמירין", שהוא הנסיון הראשון למסור בשפת פרוזה תיאור מחיי היהודים בזמן ההוא. החוקר ישראל דוידסון רואה בו את הרומן הריאליסטי הראשון שנתחבר בעברית (ע' ספרו האנגלי "הפרודיה בספרות יש"אל", עמ' 63). בבית מדרשה של ההשכלה בגליציה נתחדש איפוא הירוש גמור בתולדות הספרות העברית, עד הזמן ההוא ניזון הקורא המשכיל על תרומי שירה ומאמרי חכמה ומליצה בלבד.

יחסם של ראשוני המשכילים העבריים אל השפה המדוברת נפי ההמונים, אל האיריש, היה כירוע שלילי לחלוטין. בן דורו של פרל יהודה ליב מ"ד ז"ש קורא לת" שפה מסורת, לשון מטורפת, מדולדלת ומשונשנת". כאשר "העז" מנדל לפין מסטנוב לתרגם את משלו לשפת ההמונים דן אותו הסופר טוביה נוטמן-פדר ברותהין (בכתב פלסטר שלו "קול מחציעי", שהדפסתו נתעכבה, אמנם, לרגל חת-ערבותם של משכילי ברודי; הספר יצא לאור רק לאחר מותם של שני בעלי המחלוקת). ואף פרל כשראה צו

רך לדרוש דרשה באיריש (כבית הכנ"ס שנוסד ליד בית הספר שלו היה פרל נוהג לדרוש בגרמנית צחת ורק לרגל מאורע מיוחד בקשר עם המחלוקת בנוגע לרבנותו של "שו"ר" בטורנופול הורה היתר לעצמו לנאום בשפה המדוברת) — התנצל בפני קהל שומעיו שאינו משתמש בשפה "אצילה" אלא בלשון "גסה" של סתננדי הארוקים בעלי המחלוקת. סתמיה הדבר, שעל אף יחסו זה לשפת ההמונים היה פרל משתמש בה לענינים ספרותיים, ואף הדגים את ה"מגלה טמירין" שלו לאיריש. הכתבים של פרל באיריש היו גנוזים יותר מטאה שנים בספריה שעל יד בית הספר שלו בטורנופול. רק בשנים האחרונות נמצא להם גואל, ישראל ויינלד, שהוציאם לאור בהוצאת המוסד המדעי היהודי (יו"א) בוילנה. הכרך המונה לפנינו מכיל הדין מתרגום ה"מגלה טמירין" סיפור מסודר באיריש בשם "גדולת ר' וולף מטשרני אוסטר", הקדמה ביוגרפיה מאת ויינלד וניתוח הכתבים מבחינה ספרותית וסגנונית מאת ז. קלמנוביץ.

לחך הקדמתו הביוגרפית שילב המו"ל כמה ממכתבי פרל אל בני דורו, שנשתכרו בספריה של בית הספר על שם פרל בטורנופול. לרגל עסקותו הצבורית ועסקיו המסחריים המסועפים היה פרל מתלוף מכתבים עם כמה סופרים, סוחרים, בעלי אהוזת וכיוצא בהם (מענינים הם מכתביו אל האחים ברונצ'יק, בעלי אהוזת מסיצא יהודי, שהמירו את דתם וקבלו מאת שלטונות האוסטרים את התואר "בא"ר ון"). פרל היה כנראה בעל סדר עפדני והיה נוהג למסור את מכתביו לסטעיה שהיה מכנים אותם לספר מיוחד המכיל גם רשימות על דבר נסיעותיו ועסקיו של פרל ומשמש כעין יומן שלו. האנירות הללו ספיצות אור חדש על תסוד פת השוכה זו בתולדות ההשכלה בישראל. יש לציין ששפת רוב המכתבים היא גרמנית ורק סיעוטם מחוכים עברית. גם המכתבים אל חבאי הדוד כגון "שו"ר, רנ"ק, לפין וכו' כתובים על טהרת הלשון הגרמנית ורק לפעמים רחוקות מתבל אותם פרל בפסוקים וביטויים עבריים כמנהג כתבי האנירות בישראל. כנראה, הסתנלי ישיבילי גליציה על נקלה לשפת המדינה ולא ראו צורך להשתמש במכתבתם הפריטיים בעברית, בעוד שחבריהם ברוסיה לא היו נוקטים לרוסית כדי כתיבת מכתבים בשפה זו. אף השנתון "כ"י כורי העתים", שמסביבו התרכזו טובי המשכילים בגליציה וביתר מדינות אוסטריה, רוב מאמריו, ביהודי ככרי כים הראשונים, כתובים גרמנית. ההתבוללות הלשונית בין משכילי גליציה היא אולי אחת המיניות שהיו לא

הכתה ההשכלה שרשים בעם ולא האצילה מהורה על הדורות הבאים בעוד שספרות ההשכלה ברוסיה הכשירה את הקרקע להתפתחות הרעיון הלאומי בישראל. יש אמנם להדגיש שפרל היה רחוק מטביעה קיצונית והתנגד לרעיונותיו הדיקליים של הרץ הומברג וחבריו. מתינתו זו לא מצאה, כנראה, חן בעיני משכילי ברודי שהשכלתם היתה לפי עדותו של פרל כחיבורו "בוזן צדיק", שטחית ומחוסרת תוכן רציני. אבל סוף סוף היה פרל, כרוב בני דורו המשכילים (יוצא דופן הוא רק יעקב שמואל ב"ק, שנתאכזב מן ההשכלה ונעשה בסוף ימיו חסיד גל-הב) רציונליסטן גמור שלא הבין לרדת עם של המוני העם וכמובן שלא עמד על היסודות החינוכיים שבתנועת החסידות. תיאור מענין מחיי סהילה יהודית בגליציה בזמן ההוא מוצאים אנו בדרשתו הנזכרת של פרל, שקטעים ממנה מובאים בהוך המבוא של ויינלד. אולם הסקירה הביוגרפית אינה מסצה את כל החומר שישנו בידנו על תולדות חייו של פרל. תיאור ביוגרפי מפורט יותר מוצאים אנו בעת בחלק השני של ההיסטוריה של הספרות העברית החדשה מאת יוסף קלוזנר, המקדיש לפרל יותר מ-35 עמוד (כפי שהעיר לי ג. מ. גלבר נמצא באר-כיון הממלכתי בויתה חומר עשיר על דבר פרל שלא נתפרסם עדיין). הערה זו אין כוונתה לקפח את זכויותיו המרובות של י. ויינלד שמרה וחציל את העזבון הספרותי של פרל מן הכליון.

לא רק בלשנים מקצועיים אלא אף הקוראים הפשוטים שאינם מצויים אצל חקירות פילולוגיות ימצאו ענין רב במסתו של קלמנוביץ, המעריך את כתבי פרל מבחינה לשונית וספרותית. בצדק הוא מעיר, כי "מגלה טמירין" כמעט שלא זכה לתשומת לב הראויה בדורות הבאים ושחץ משי"ר, בן זמנו של פרל, עמד רק דוידסון בספרו הנזכר על טיבה של סטירה זו (המסות של מאיר וייסברג על סופרי ההשכלה בגליציה שנתפרסמו ב"מונטשריפט" של פרנקל, שנת 1928, נעלמו, כנראה, מעיני קלמנוביץ). בעל המאמר דן בשאלה, מה הן הסיבות שהניעו את פרל, על אף יחס הביטול שלו לגבי האיריש, לכתוב דריקא בשפה זו. הובעה אמנם ההשערה שהתרגום של "מגלה טמירין" לא יצא מעטו של פרל, כי אם נעשה בידי מתרגם בלתי ידוע, אולם בצדק דוחה קלמנוביץ את ההנחה הזאת. קלוזנר בספרו הנזכר טוען, אמנם, נגד קלמנוביץ ביין ששפת התרגום שונה מסגנונם של המכתבים "היהודים-האשכנזים" של פרל, אולם אין להביא ראיה מתוך

אגרותיו של פרל, הכתובות, כפי שהן ברנו, גרמנית טהורה, אם גם באגרות עבריות, כדרך רוב המשכילים כותבי גרמנית בדורות הקודמים (אף מנדלסון היה משתמש במכתבין הגרמנים על פי רוב בכתב עברי ורק לידיו הקרובים היה כותב לפעמים בדיאלקט היהודי, שהיה שגור או כפי יהודי גרמניה). קלמנוביץ מניח שפרל כתב איריש להנאתו כאילו נחתה באי זה רגש נעלם לתת בטוי לרעיונותיו ב"שפת האם". אולם אין זו אלא השיערת הסוביקטיבית של בעל המאמר, שאהבתו לאיריש קלקלה כנראה קצת את השורה. הרעת נותנת שפרל התייחס כוון להפיץ את הסטירה שלו בין שרי רות העם, הרחבות, שלא ידעו עברית במידה מספיקה. התרגום לא ייתכן שפרל דן אותו לכתהילה לגניזה. בעד כונו הספרותי של פרל נמצאים כמה כתבי יד בגרמנית שבודאי רצה מתייחסם לפרסמם בדפוס אלא שלא אסי תיעד מילתא. הרומן "אנטיגונוס", הנמצא בספריה בטורנופול בכתב יד ושהוא לפי רשימה שעל נבו השער תרגום מאנגלית, אינו יכול לשמש דאי יה להשערותו של קלמנוביץ. עדיין לא הוכח שהתרגום הוא פרי עטו של פרל (כראי לתוכו, שבוא ל"ק, שבשעת ביסודו בטורנופול עיין בכתב חיד הזה, הביע את ההשערה שהתרגום נעשה ע"י מנדל לפין).

בניתוחו הלשוני דן קלמנוביץ באי ריכות על ההבדלים בין סגנונו של תרגום "המגלה טמירין" ובין הלשון של הסיפור "גדולת ר' וולף". שפת הסיפור דומה ללשונו של מנדל לפין שהתרחק מסגנון הארכאיסטי של תרגומי "עברייטיש" המקובלים והשיימש בלשון המדוברת למעשה עם כל היסודות הסלאוויים שלה. בתרגום הכי טירה אין פרל הולך בעקבותיו של לפין, אלא משתדל למסור את דבריו בסגנון "ספרותי" סנופה ומשובלל. על יסוד זה מחליט קלמנוביץ שהסיפור "גדולת ר' וולף" קדם לתרגום "המגלה טמירין". כתבי פרל הם לפי דעתו תעודה חשובה בשביל החקירה הפילולוגית של איריש. פרל מצטרף לחוג כותבי הניב הדרומי של איריש, שעיניו נמנים מנדל לפין, הניקל הורד וויץ (בעל החיבור על תגלית אמריקה "צפנת פענח"), יצחק בר לוינזון, ישראל אקסנפלד, א. ב. גוטלוב ובהרי ואחרים. סגנון התרגום עולה מבחינה ספרותית על חיבורי החם של ראשוני הסופרים האיריים ומתקרב לשפתו של ש"ס עליב, שאף הוא שייך לקבוצת הסופרים המשתמשים בניב הדרומי של איריש. מכאן מוצא בעל המאמר סמוכין להניחתו של נת פרילוצ'יק, שמבחינה ספרותית מנועה לניב הדרומי של איריש זכות הבכורה, אף על פי שבספרות האירית של ימינו מבריע היסוד הליטאי.

אנכי ניתוחו הפילולוגי דן קלמנוביץ גם בסגנון המקור העברי של "מגלה טמירין". מבחינה סגנונית לא הרי שפת התרגום בשפת המקור. בטופס העברי של הסיפור הסטירה — מלבד המכתבים המעטים, מסטני אמונה ובל"גאין", בלומר ממתנגדי החסידים העי ריכים לפי דברי פרל בהקדמתו, בלשון שלתם, כדי לתראות לכל העולם את החילוק בין לשון אמת ובין לשון שקר" — אין אף שמיז של סגנון ספרותי. המחבר מחקה את שפתם של נבירי החסידים, את לשון "כל הצדיקים ואנשי שלוסנו כאשר נכתב ספר קדוש שבחי בעש"ט וספרים הקדושים מ" נחמן מברצלב". לפי דעתו של קלמנוביץ אין זו אלא העברית "הח

יה" שבתקופה הזאת, כך היו מרכזים בני זמנו של פרל, אילו היתה העברית שנויה בפיהם למעשה. לדידיה אין עברית, פולקלוריסטית" זו פרודיה לשונית אלא תעודה נאמנה של השפה העממית בדורות האחרונים. קשה להסיים להכתה זו, אשר גם פרופיסור קלוזנר סוּך את ידיו עליה בספרו הנזכר. כפי שאין לראות בתוכן הספר טירה בבואה נאמנה של חיי החסידים בדורו של פרל, כך יש בסגנונה הרבה מן ההפרזה והקריקאטורה. פרל התכוון לשים את מתנגדיו ללעג ולפגם בדרך גילוי תכונותיהם הנפסדות והוסעת בערותם בעניני לשון ורסדוק. אין לדרוש מחיבור סטירי, בעל מגמה בולטת, שיחיה נאמן לאוביקטיביות ההיסטורית. "שבחי בעש"ט" ויתר החיבורים של הספרות החסידית כתובים, אמנם, בלשון משובשת. אבל אין דין השיבושים הלשוניים והטעויות הדקדוקיות שבהן כדון הסגנון הפרזי דיסטי של "מגלה טמירין", שמתברר מרבה בשגיאות גסות ומגוחכות לתיאבון. הדוגמאות שהביא קלמנוביץ מתוך השימוש העממי של העברית בדורות האחרונים אינן תמיד מוצלחות. (לא ירד, למשל, לכוונתו של הפתגם הידוע, "טעות לעולם תוור" בחשבו שהמלה "טעות" היא נושא המאמר). יש לברך את "יוז"א" ואת שני הסופרים שהשתתפו בהוצאת כתבי פרל על הסתנה החשובה שהעניקו לא לספרות האידית בלבד אלא אף למהקר של הספרות העברית בכלל. המא לא יכופר הוא שבמרוצת הזמן אבדו מהספריה של פרל כמה כתבי יד יקרים, כגון החיבור "אמרי בינה" של ר' דב מבו ליחוב, שהוא מקור חשוב לתולדות התנועה הפרנקיסטית (קטעים נתפרסמו על ידי א. י. ברא

ור ב"השילות"). על תקלה זו התייעו שמואל טשרנוביץ ולאחריו ת. נ. ביאליק, כשנודמנו לטרנופול, וידועה ועקתו של אברהם שבדרון, שדיבר ברכרי - תוכחה בוסים על ההזנחה הפושעת הזו. יש להביע את התקוה שבקרוב ימצאו גוראים לשארית העזרון הספרותי של פרל ותבריו הנגזר כיום, ללא טיפול הראוי, בעליות הנג של בית הספר ע"ש פרל בטרנופול.

שמחה כץ